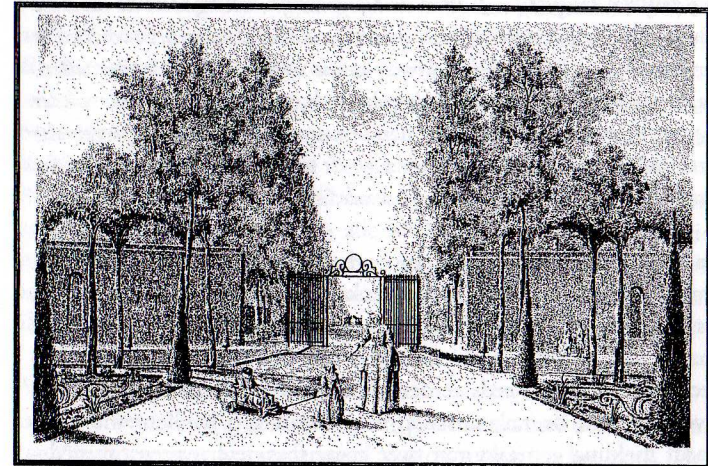

AANBESTEDING VAN HET ONDERHOUD VAN DE TUINEN VAN SLOT ZEIST IN 1771.

Door R.P.M. Rhoen

Gezicht vanaf Slot Zeist richting Bunnik. Gewassen pentekening uit 1754 door Johannes de Bosch (1713-1784) (Collectie Zeister Historische Genootschap van de Poll-Stichting, prentenkabinet inv.nr. P3.7-1/17)

Koop van Slot Zeist in 1767

Maria Agnes burggravin van Dohna, gravin van Zinzendorff en Pottendorff kocht in 1767 van Cornelis Schellinger de hoge en lage heerlijkheid Zeist met Slot Zeist en voorts nog verschillende landerijen met boerderijen en huizen; alles gelegen in de gerechten Zeist, Stoetwegen en Kattenbroek.

De overdracht had ruim een jaar later plaats.

In de koopakte van 1767 en de transportakte van 1768 wordt over de tuinen en het park van Slot Zeist het volgende gezegd: *'Alsmeeede de Adellijken Huijsse [...] item de bloemthuijn, midsgaders de moes en andere thuijnen, het sterrebosch, benevens de laan agter het voorschreve sterrebosch [.....] midsgaders de vier steene beelden aan de watervallen, ten weederzijden het Huijs leggende de wateren allen daer onder begreepen, als meede het recht vande waterloop of cource tot gemelte watervallen van ouds behorende; nogh de twee groote marmore beelden agter it Huijs inde gras parterre staende.'*

De twee marmeren beelden zijn evenals de beeldengroep 'Azië en Amerika', die bij de cascade aan de kant van de Waterigeweg stond, tussen 1771 en 1830 uit de Slottuin verdwenen. In 1817 werd de waarde van de twee beelden samen met een tuinbank geschat op slechts 25 gulden. Reeds eerder waren tuinsieraden verkocht. In de inventaris van de nalatenschap van David van Mollem uit 1746 wordt melding gemaakt van twee grote marmeren vazen op piëdestallen op zijn buitenplaats Zijdebalen, waarbij expresselijk vermeld staat dat de vazen op Zeist gekocht waren.

Rentmeester Wallis en tuinman Thompson

Met de nieuwe eigenaresse kwam er ook nieuw personeel. Tot haar rentmeester benoemde de gravin in 1768 Johann Georg Wallis. In die kwaliteit trad hij ook al voor haar op op 20 juli 1767. In 1772 is hij weer uit Zeist vertrokken.

Als tuinman van het Slot werd Archibald Thompson aangesteld. Hij vestigde zich in Zeist tussen maart 1769 en april 1770. Acht jaar later, tussen 1 mei 1777 en 31 april 1778, verliet hij Zeist. Als tuinman was hij belast met het onderhoud van de tuinen en het park van

het Slot. Een tuin in Frans classicistische stijl met een grootte als die van het Slot, verschaftte beslist veel werk aan de tuinman. Er is geen contract bekend waarin omschreven staat welke werkzaamheden hij moest uitvoeren en wat zijn loon was. Van het huisarchief van Slot Zeist is maar een fractie bewaard gebleven.

Soelen

In het huisarchief Soelen bevindt zich een contract uit 1751 voor de tuinman. In haar artikel 'Bijengeharkt te Soelen' (*Cascade*, 1996, 1e halfjaar) heeft Lucia Albers aandacht gevraagd voor de massa's werk die de tuinman op Soelen (Zoelen, gemeente Buren) moest verrichten. De in dat contract opgesomde werken zoals het kweken van bomen en planten en de zorg voor de moestuin, zullen ook tot de taak van de tuinman van Slot Zeist behoord hebben.

Aanbesteding van werk is blijkbaar niet slechts iets van deze tijd. In het contract uit 1751 worden alle werkzaamheden opgesomd die voor drie jaar door Baron Pieck, heer van Zoelen werden aanbesteed aan een tuinman. De tuinman kon zoveel arbeiders in dienst nemen als het werk vereiste, maar wel op zijn eigen kosten.

Aanbesteding van onderhoudswerken

In Zeist werd twintig jaar later in de Gerechtshamer ook een contract gesloten voor het onderhoud van de tuinen en het park. Het origineel is verloren gegaan, maar doordat de akte werd afgeschreven in een gerechtsboek is de inhoud ervan bekend.

Tussen het Zeister contract uit 1771 en het reeds genoemde contract uit 1751 van kasteel Soelen was een groot verschil. In plaats van het aantrekken van personeel dat onder leiding van de tuinman stond, werden bepaalde werkzaamheden aanbesteed en de aannemer moest zorg dragen voor de uitvoering. Het ging voornamelijk om het schoffelen van de paden en het afsteken van de randen, het harken van de gazons, het scheren van de hagen, het snoeien en binden van de berceaus, het omspitten van bloembedden en het opruimen van tuinafval. Er werd dus onderscheid gemaakt tussen hoog gekwalificeerd werk dat door de tuinman moest worden verricht en regulier onderhoudswerk dat door daghuurders kon worden gedaan.

De aanbesteding door de rentmeester vond plaats op 25 september

1771 en gold voor zes jaar. Het werk werd gezamenlijk aangenomen door drie mannen uit Zeist. Het waren de daghuurders Gijsbert van Doorn, Geurt Enkelaer en Gijsbert van Uijlenbroek. Het is wetenswaardig dat in 1771 in het kleine dorp Zeist, behalve tuinman Thompson, nog drie personen woonden die tuinman waren.

De serie van 21 prenten van Daniël Stoopendaal van circa 17001 en de vijftien tekeningen van Johannes de Bosch gemaakte tussen 1750 en 1755 laten zien hoe de tuinen en het park er uit zagen. De onderschriften bij de prenten van Stoopendaal geven nadere informatie over de onderdelen van de tuinen en hun gebruik. Van de vogelvlucht richting Bunnik bestaan twee versies. Eén van die twee prenten heeft een uitvoerige legenda vergeleken met de andere prenten uit die serie. De plattegrond 'Plan van Zeist' uit 1802 van I. Petersen en C. Forsell geeft de 18e eeuwse situatie nog weer. De overeenkomst uit 1771 is belangrijk omdat hierin een beschrijving gegeven wordt en nog andere benamingen voorkomen van het Slotcomplex en zo een aanvulling vormen op de informatie die de prenten en tekeningen verschaffen.

Het Zeister Historisch Genootschap Van de Poll-Stichting is in het bezit van de Atlas van Stoopendaal.

Bij de hierna volgende artikelsgewijze behandeling van de overeenkomst uit 1771 worden de prenten vermeld waarop de situatie die beschreven wordt, te zien is.

De overeenkomst artikelsgewijs

De akte uit 1771 begint met:

Compareerde ter secretarije der Vrije en Hooge Heerlijkheid Zeijst de heer Johan George Wallis in qualiteit als rentmeester van Zeijst, dewelke benevens Argibald Thomson, thuijnman op Zeijst, dewelke verclaarde te hebben aanbesteed aan Gijsbart van Doorn, Geurt Enkelaer en Gijsbart van Uylenbroek te saemen en bij vooroverlijden van een van haer driën, de langstlevende van haer om een, twee of meer in des overleedene plaatse aan te nemen, die alhier meedecompareerde en verclaarde te hebben aengenomen het navolgende werk behorende aan de Huijse

en Ridderhofstad Zeijst.

De contractanten verplichtten zich in dit artikel te zorgen voor vervanging indien een of twee van hen zouden komen te overlijden.

Eerstelijk van de Bovenwegh twee klijne laentjes tot de Zeijster Straat en van de Zeijster Straat de twee laenen tot de groote brug toe en de bassekoer bij het Huijs te Zeijst, alles schoffele en wel schoon herken en de hagen in goede orde scheeren en de vuijligheden, scheersel en blad wel wegh te ruijmen naer de daartoe geschikte plaatsen.

De 'Bovenwegh' is de huidige Hogeweg en de 'Zeijster Straat' de Dorpsstraat. De 'twee klijne laentjes' zijn de voetpaden langs de Slotlaan, tot in het begin van deze eeuw aanwezig. De 'twee laenen' werden later de Hofse laantjes genoemd. De 'groote brug' is de brug gelegen voor het Slot. Met de 'bassekoer' [basse-cour] wordt hier het plein voor de Slotbrug bedoeld. Tegenwoordig wordt het Slotplein wel eens basse-cour genoemd.

Stoopendaal: 'De Groote Laan vant dorp na het Huys' (nr. 3), 'Het Huys van Vooren' (nr. 4) en 'De groote Laan van het Huys naar het dorp gaande' (nr. 5).

Ten tweeden de grascanten naer een lijn wel recht afsteeken en de reijwegh van de straat tot de gemelte groote brug toe eens jaarlijks de canten afsteeken, opschuppen en in goede ordre het spoor gelijk maeken en het blad uijt het gras aldaer te harken.

De 'reijwegh' heet tegenwoordig Nassau-Odijklaan.

Stoopendaal: 'De Groote Laan vant dorp na het Huys' (nr. 3) en 'De groote Laan van het Huys naat dorp gaande' (nr. 5).

Ten derden tusschen de hagen tot de brug toe vant blauwe hek, de crom om, tot de brug van de stal toe enzoovoord tot de voorbrug, alles schoffele en de grascanten afsteeken, na een regte lienie en wel schoonherken, alle de hagen aldaer in goede ordre scheeren en het blad uijt het gras herken, alsmeede alle de hagen bij de stal en het endje heg in de Nieuwe Bogaard scheeren meede in goede ordre en alles wegh ruijmen als voren.

Dit artikel betreft het onderhoud aan de buitenkant van de slot-

gracht. Van de Slotbrug liep men buitenom om uiteindelijk weer aan de voorkant uit te komen. Het hek bij de brug tussen de tuinen en het park aan de achterzijde en het begin vormend van de gezicht-slaan die tegenwoordig Koelaan heet, werd blijkbaar het 'blauwe hek' genoemd. De 'crom' oftewel kromming wordt door Stoopendaal het 'half Rond' genoemd, maar hier wordt er het tuinpad mee bedoeld. Op de plaats van de 'crom' werd in 1932 de Hernhuttersingel aangelegd. De 'stal' is de boerderij annex koetshuis die ook Brouwerij genoemd werd. De stal was vanaf het Slotterrein bereikbaar via een brug over de Karpervijver die deelde uitmaakte van de buitenste grachtengordel. De 'voorbrug' wordt in artikel 1 'grootte brug' genoemd. De 'Nieuwe Bogaard' is bij Stoopendaal de 'Nieuwe Tuyn'.

Stoopendaal: 'Generaal gesigt van't Huys Tuynen en Plantagien van Zeyst' (nr. 1), 'Gezigt vant Huys op zy en de Vijver voort Huys' (nr. 7), 'Gesigt van de grootte Vijver, Cabinet en Cascade' (nr. 15), 'Het Huys van agteren en ter syden over de grootte vijver te zien' (16), 'De Cascade en Sprongen tussen de Boelingrin en Grasparterres' (nr. 17), 'Gesigt langs de Vijver na de ingang van de Nieuwe Tuyn' (nr. 18) en 'Gesigt vant half Rond agter de groene Berceaux' (nr. 19)

Ten vierden de bloemthuijn a petaire, alle de hagen, peramijde, en palm in goede ordre scheeren en de barcain snoeijen en binden en de rabatten eens int jaar netjes ompitten en gelijk maeken en alle de paden in goede ordre schoffelen en de ruijgte scheersel opherken en weghruijmen alsvoeren en des winters als het nodig word geoordeeld blad in de comme kruijen en int vroegjaar daer weederom schoon uijt halen en weg kruijen, naer een daertoe geschikte plaats als voren.

De parterres ('bloemthuijn a petaire') met de broderieperken lagen aan de achterzijde van het Slot binnen de binnenste grachtengordel. De parterres waren omgeven door berceaux ('barcain'). Met de 'comme' worden de drie ronde vijvers in de parterres bedoeld. Men onderscheidde de bloementuin van de twee daaraan grenzende tuinen. De scheiding werd gevormd door de berceaux. 'Peramijde' zijn geschorren boompjes in de vorm van een piramide en 'palm' zijn lage buxushagen. Rabatten zijn verhoogde tuinbedden. Onduidelijk is nog de

reden waarom in de winter blad in de vijver(s) gekruid moest worden.

Stoopendaal: 'Het Huys van Agteren uyt de Tuyn te zien' (nr. 8), 'De generale Tuin vande Trappen te sien' (nr. 11) en 'Gesigt uyt de Tuin door de Groene Berceaux' (nr. 12).

Ten vijfden de hooge en lagere hagen aan de cromme vijver en om de twee thuijnen heen en de twee klijne hegjes en de palm peramijde in goede orde wel te scheeren, alle de wandelpaden aldaer wel te schoffelen en onder de bomen, benevens het Plijn, en herken en de grascanten afsteeken en alle ruijgte, en scheersel weghruimen en kruijen naer een daertoe geschikte plaats als voren.

De 'cromme vijver' is de vijver die bij Stoopendaal het 'half Rond' heet. Links en rechts naast het Slot lagen tuinen. In de linker tuin lag een boulingrin die gescheiden werd van een parterre door een kanaaltje. De rechter tuin werd grotendeels in beslag genomen door een ovale vijver. Stoopendaal noemt die vijver 'De grootte ovale Kom besyden het Huys'. Via de poorten in de zijvleugels, de portes cochère, kwam men op het 'Plijn'. Daarmee is de binnencirkel gesloten. In deze tuinen stonden buxustruiken die in piramidevorm gesnoeid ('de palm peramijde') waren.

Stoopendaal: 'De grootte ovale Kom besyden het Huys na de Cascade te zien' (nr. 9), 'De Sprongen Tussen de Boelingrin ent Gras parter na de Cascade te zien' (nr. 10) en 'Het Bloem en Gras parterre neffens de sprongen' (nr. 13).

Op deze prent is ook een van de marmeren beelden te zien waarvan in de koopakte uit 1767 sprake is. Het tweede marmeren beeld stond in de tuin met de ovale vijver tussen de grasparterre en het pad om de vijver. Dat op de tekeningen van De Bosch geen beelden staan, komt omdat hij die twee tuinen niet getekend heeft.

Ten sesden uit agterbosch van de twee voorgemelte brugge tot het agter ijsere hek toe alle de bewandelpaden zoo regte, dwarsse en schuijne alleln, wel te schoffelen, grascanten af te steeken, wel schoon op herken, alsmeede blad uijt het gras herken en alles weg ruijmen als voren.

Het achterste deel van het Slotcomplex werd gevormd door twee

sterrenbossen. De ingang via de zichtlaan aan de achterzijde, thans Koelaan genoemd, werd door het 'ijsere hek' bij de brug over de buitenste gracht bij de Blikkenburgerlaan-Waterigeweg afgesloten. Met de twee bruggen die genoemd worden, worden bedoeld de brug bij het blauwe hek en de brug naar de Brouwerij.

Op de vogelvlucht richting Bunnik wordt het ijzeren hek in de legenda onder 19 vermeld: 'Het Eysere Hek'.

Ten sevende alle de wateren en watercoercen wel snijden om Utrechtse carmisse en de canten met een oord glad en gelijk opslaan, om den Huijse Zeijst, om des boele, de crome vijvers tot aan de brug en stal of brouwerije en het blauwe hek toe eens int jaar, en hetselve wel schoonmaeken en alle de ruijgte weghbrengen na een daertoe geschikte plaats.

De waterplanten in de grachten en waterlopen moesten elk jaar verwijderd worden. Als tijdstip voor het snijden van de waterplanten werd de Utrechtse kermis aangehouden. Het was vroeger gebruikelijk dat samen met de jaarmarkt ook kermis gehouden werd. In Utrecht werd de jaarmarkt en kermis op de tweede maandag in juli gehouden. De route die opgegeven wordt betreft de binnenste grachtengordel. Met de 'boele' wordt de boulingrin aangeduid. Een oord is een hakmes om griend mee te hakken; ook wel hiep genoemd. In de bosbouw wordt een oord gebruikt voor het vellen van eikenhakhout.

Ten agten de Carpervijver snijden, opslaan[en] schoonmaken als voren, bij de cascaden, ook de cascade schoonhouden en schoonmaken, idem agter de Huijse Zeijst et straatje aan de trap meede schoonhouden en de trappe des winters met zand of strooijbladen dekken, en weghruijmen, dat spoor, voetpad en de nieuwe heggen rondom Nieuw Zeijst, en agter het dorp schoffelen, herken, scheeren alsvore gezegd is en bij Barend van Zonderen tot de molen toe, en agter het dorp aan de Hoge weg alle de watercource schoon te maeken dat het water gemakkelijk can aflopen als voren gezegd is.

In dit artikel worden verschillende locaties in het dorp genoemd. De Karpervijver vormt een deel van de buitenste gracht. Het water liep van de Karpervijver door de beeldengroepen Europa en Afrika en bij

de Waterigeweg door de beeldengroep Azië en Amerika ('cascaden') in de Slotvijver. Het water werd aangevoerd door de watercourcen die langs de Slotlaan liepen en bij Het Rond in de Slotgracht uitmondten. De gracht aan de kant van de Waterigeweg werd door de dorpsbewoners gebruikt als haven.

Uit 'agter het dorp aan de Hogeweg' blijkt hoe gering de omvang van het dorp in die tijd nog was. Tegenwoordig ligt die straat in het centrum van Zeist. In artikel 1 wordt de Hogeweg 'Bovenwegh' genoemd. 'Nieuw Zeijst' werd gevormd door een tiental huisjes op de hoek van de Maurikstraat en de Kerkweg in de zuidwesthoek van het Walkartpark. In de 19e eeuw werd dit wijkje Het Buurtje genoemd. Het was de eerste bebouwing achter de huizen in de Dorpsstraat. De molen waarvan hier sprake is, lag aan de Molenweg.

Uit het volgende artikel blijkt dat de drie mannen die het werk hadden aangenomen tijd overhielden om naast het werk op het Slot nog elders te werken.

En is ook geconditionneerd dat de aenneemers geduurende de aenneeminge op een ander mogen werken, hooij maijen en bosschen spitten en met expresse conditien dat des plaats en aenneems werk altoos in een behoorlijke staat moet schoon zijn, en door haer afwesigh zijn niet moet worden verwaerloost, maer alles ter regter tijd word gedaen, ten genooge van de aanbesteder.

Het volgende artikel gaat over het benodigde tuingereedschap.

De heer aenbesteedder zal hiertoe moeten leveren drie goede scheeren, drie kruijwagens, twee snijen, een waterhark, drie schoffelen, twee klijne schoffelen, twee klijne herken, twee oorden, de scheerbanken, den schuijft of schouw bij het schoonmaeken der wateren, sonder iets meer.

Het laatste artikel gaat voornamelijk over de betaling van de aanneemsom.

Dit alles sullen de aenneemers in goede ordre jaarlijks moeten ten genoegen van den heer aenbesteedder bewerken en claerhouden;

Welk voorschreve werk is aenbesteed en aengenomen voor den tijd van ces aen eenvolgende jaren, die sijn aanvank sullen neemen St. Michiel,

sijnde 29 september 1771 en sullende expereeren de 29 dito 1777 en dit jaarlijks en ieder jaar voor en omme de zomma van driehondertenvijftigh gulden a XX stuijvers 't stuk, te betalen in elken jaare presies en wel op ieder verschijnmaand een geregte twaalfde portie.

Bronnen

Dorpsgerecht Zeist, inv.nr. 2421; Het Utrechts Archief
Archief van het Huis Zeist, 1677-1953, inv.nrs. 23, 24 en 27;
Gemeentearchief Zeist
Archief van de familie Van der Mersch, (1365) 1538-1957, inv.nr. 48i; Gemeentearchief Zeist
Archief der gemeente Zeist, 1599-1905, inv.nr. 16; Gemeentearchief Zeist
Stichtse Almanach [.....] 1803, Utrecht z.j.

Noot

Catharina L. van Groningen dateert de kopergravures van Stoopendaal in De Utrechtse Heuvelrug. *De Stichtse Lustwarande. Buitens in het groen.* (Zwolle / Zeist 1999) omstreeks 1700. Clémentine Diepen noemt in haar scriptie *De Stoopendaal-gravures van Het Slot en de tuinen te Zeist.* Functie, doel en betekenis in de 18e en de 20e eeuw. (z.pl. 1998) vier auteurs die de prenten dateren tussen 1700 en 1718.
Bijlschrift afbeelding artikel Slot Zeist door R.P.M. Rhoen